

УДК 373.21 (09)

Канарова О.В.

**ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ У ФОРМУВАННІ
СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

Постановка проблеми. Сучасне суспільство є різноманітним у багатьох сферах – матеріальній, політичній і духовній. Однією з причин такого різноманіття є історично обумовлений етап, який характеризується

„розладнанням” уявлень про загальні цінності, про сутність життя людини, зміна моральної свідомості. Все це є одним із факторів, що впливає на формування світогляду учнів, які на сьогодні перебувають у стихійному середовищі, що змушує особистість спостерігати явища духовно-морального життя та наслідувати відповідну йому поведінку. Сьогодні стану духовності, моральності вбачається науковцям та педагогам-практикам як кризовий, що представляє загрозу розвитку особистості і самому людському існуванню. Так, про це свідчить втрата моральних орієнтирів та заміна їх на інші, послаблення визначної ролі моральності у взаєминах не тільки малознайомих, а й близьких людей. Незважаючи на складність невирішених питань, що потребують першочергового розв’язання, однією з найменш досліджених залишається проблема формування світогляду учнів – підростаючого покоління.

Вивчення механізмів активного впливу на формування моральності, розвитку духовності міститься у роботах учених кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, їх роботи розкривають процеси формування світоглядних орієнтацій учнів, характеризують прийнятні для загальних шкіл засоби і методи, що відігравали позитивну роль у становленні духовної особистості. Вважаємо, що розкриття духовно-морального аспекту у формуванні світогляду учнів на сьогодні допоможе фахівцям, що працюють із учнівською молоддю, здійснити вибір активної позиції у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наведемо ряд останніх дисертаційних досліджень, присвячених проблематиці формування світогляду. Зокрема, це дисертації Л.М.Потапюк „Формування світогляду учнів підліткового та юнацького віку у навчально-виховному процесі сучасної школи”; Н.М.Кочури „Культурно-естетична домінанта національного світогляду та її ідеологічна значущість”, А.І.Бойко „Світоглядні орієнтації пострадянської людини (соціально-філософський аналіз)” та ін. У різних педагогічних виданнях та дисертаційних дослідженнях, освітніх часописах, є відчутною нагальна потреба в нових теоретичних та методичних дослідженнях, що стосуються формування світогляду учнів. Адже ретельний аналіз процесу формування світогляду учнів дозволить здійснювати розвивальну роботу щодо таких культурологічних, психологічних, педагогічних, етичних категорій, як „духовні почуття”, „духовна культура”, „міжособистісні стосунки” „моральні та естетичні погляди” тощо.

Отже, на сьогодні є природним намагання оновити зміст виховання, що у контексті вимог сучасного суспільства до підростаючого покоління порушують питання щодо соціокультурної діяльності, культурних відносин між людьми, побудови між ними щирих стосунків. Здійснюючи дослідження, ми спирались на наукові дослідження (В.С.Заслуженюк, О.І.Іванчишова, М.В.Кабатченко, В.С.Мітіна, Е.С.Соколова, Т.Ф.Яркіна та ін.), а також на основні положення Закону України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, концепції сучасного українського виховання тощо.

Відзначимо, що духовно-моральні аспекти у формуванні світогляду в педагогічній спадщині кінця ХІХ – початку ХХ ст. є недостатньо вивченими, на

сьогодні немає цілісного дослідження, яке розкривало б це питання. Саме тому метою нашої статті є актуалізація та характеристика духовно-моральних аспектів у формуванні світогляду учнів, що міститься у працях вітчизняних педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Формулювання цілей статті. Мета статті: розкрити духовно-моральні аспекти проблеми формування світогляду учнів у педагогічній спадщині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття спостерігається боротьба за власне бачення та перебудову світу. Це поступово призвело до різних форм насильницьких дій, що знайшло вихід через світові та громадянські війни, революції. Традиційну стійкість моральних норм у суспільстві деформувала нетерпимість, як небезпечне явище у побудові взаємин на різних рівнях. На той момент це була нетерпимість між людьми, що мали різні статки, іншу релігію, інше бачення світу, різні погляди на розвиток держави, різне етнічне походження.

Багато в чому саме через ці відмінності, що були викликані окремими специфічними протиріччями суспільно-політичного, соціально-економічного, демографічного, етнічного та культурного характеру, стали визначальними. Вирішення цієї проблеми і на сьогодні є складним процесом, адже і сьогодні, і наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., явище розриву у якості та рівні життя між представниками багатонаціонального суспільства почало набувати значних масштабів.

Звернемо увагу на педагогічні погляди М.О.Каришева (1855-1905), – видатного вченого та громадського діяча, учасника ліберального народного руху, що зробило його у подальшому одним з перших політичних опонентів В.І.Леніна. Просвітництво у суспільній діяльності М.О.Каришева займало одне з важливих місць. Його внесок у розвиток шкільної справи надає можливість розширити вивчення його поглядів на галузь народної освіти, і, зокрема, духовно-моральних аспектів формування світогляду підростаючого покоління.

Як свідчить аналіз навчальних посібників, підручників із історії педагогіки, його ім'я майже не згадується. Так, ми не знайшли його у навчальному посібнику „Лекції з історії педагогіки (ХІХ – початок ХХ ст.)” [6], у навчальному посібнику „Історія педагогіки” [5]. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що, починаючи з радянського періоду (1917 – кінець 80-их рр.) було ініційоване забуття його діяльності, його педагогічних ідей.

Зауважимо, що М.О.Каришев – професор, доктор економічних наук, публіцист, педагог, відомий земський діяч Олександрівського повіту, користувався великим авторитетом у земських зборах, довірою і повагою. Основою його педагогічних поглядів був філософський світогляд, а у питаннях народної освіти вчений був прихильником і послідовником знаменитого педагога – К.Д.Ушинського. Додамо також, що на його професійне становлення як педагога вплинула зустріч із бароном М.О.Корфом, яка відбулася ще у

1870 р., коли видатний педагог виступав за відкриття в Олександрівському повіті ремісничого училища.

Зазначимо, що саме завдяки зусиллям барона М.О. Корфа було в Олександрівському та Бердянському повітах відкрито майже 100 шкіл, і після цього Олександрівський повіт став місцем, відомим для всіх педагогів, діячів просвітницьких організацій (відмітимо, що 23.03. 1921 р. Олександрівськ був перейменовано на м. Запоріжжя).

Микола Олександрович Каришев був більше відомий своїми економічними працями, з яких найбільш визнаною на той час була „Економічні бесіди” [4]. У цій роботі він приділяв увагу такій цінності, як праця, працелюбність. Також він вказував на те, що та, людина, яка має капітал, працює рідко, на відміну від тих людей, які постійно працюють. Звертаючи увагу на несправедливість розподілення праці та капіталу, М.О. Каришев писав: „Рідко можна зустріти, щоб одна і та ж людина, що працює сама, має у себе всі необхідні для ведення господарства сили та матеріали, що доставляються природою, і достатньо капіталу” [4, с. 42]. Підкреслимо, що, наслідуючи громадські ідеали своїх вихователів (родина Гнедіних), М.О. Каришев практично втілював їх у власне життя. Так, коли він став попечителем Гнедінського ремісничого училища, він був і його благодійником, і викладачем.

М.О. Каришев приділяв значну увагу питанню про відкриття в м. Олександрівську технічного навчального закладу. На початку ХХ ст., у 1900 р. в місті було засновано середнє технічне училище, що на сьогодні є Запорізьким національним технічним університетом.

Зауважимо, що система виховання в Олександрівському училищі вважалась на той час кращою. На нашу думку, великий вплив на виховання мали саме ті погляди демократично-просвітительського напрямку, які у подальшій педагогічній роботі М.О. Каришев перетворив на систему, через яку впроваджувалися високі ідеали, моральні якості і риси, справедливість, людяність, працелюбність. Відомий педагог порушував питання про загальну початкову освіту, про підвищення культурного рівня сільського населення, адже від цього зростання залежало й підвищення сільськогосподарського виробництва, а, отже – якість життя українського народу.

Зазначимо, що наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в Україні відбувалася зміна культурно-освітнього фону на користь української народної школи. Так, на території України з'явилася мережа „Просвіт”, що ставила перед собою багато завдань, серед яких і ті завдання, що стосувалися духовно-моральних аспектів у формуванні світогляду – патріотизм, свобода, виховання моральних ідеалів, ознайомлення із історією і культурою України тощо. Зокрема, Д. Дорошенко у відомому на той час журналі „Україна” писав про культурно-просвітницьку діяльність українського громадянства: „Здавалось, настав той давно сподіваний час, коли розв'язались нарешті руки українських народолюбців, час, про який стільки мріялось їм, коли вони виславляли свої жалі і муки перед російським громадянством і навіть цілою Європою і лементували про варварський гніт. Одначе й тут ... не все так склалось, як

жадалось” [2, с. 18-19]. Критикуючи, з одного боку, роз’єднаність „Просвіт” у різних містах, відірваність інтелігенції від народу, недостатню культурно-просвітницьку діяльність саме тих категорій населення, що потребували просвіти, Д. Дорошенко писав про необхідність розвитку цих товариств (зокрема, у м. Одесі) для формування широкого світогляду учнівської молоді та всього населення: „Взагалі нашим „Просвітам” доводиться мимоволі конкурувати з російськими просвітніми інституціями, які вже встигли добре zorganizуватись, придбали чимало засобів, пустили глибокі корені серед міської робітничої людності: щоб ця конкуренція була успішною, треба якомога більше демократизуватись і звертати найбільшу увагу на те, щоб залучити до себе ті верстви городського населення... Селяни не тільки не належать, за спорадичними виїмками, до членів „Просвіт”, як це ми бачимо в Галичині: але й не являються об’єктом безпосереднього впливу „Просвіт” [2, с. 26-27].

Отже, робота по формуванню переконань, оцінок, поглядів та принципів, які визначають найзагальніше бачення та розуміння світу і місце особистості у ньому, проводилася у різних регіонах України за різними темпами та напрямками. Підкреслимо, що по-різному проводилося і формування життєвих позицій, програм поведінки та діяльності учнівської молоді, адже світогляд особистості, і це є однією із закономірністю, зумовлений особливостями буття самого суспільства та соціальними умовами, в яких перебуває особистість.

У О. Барвінського, відомого історика, у книзі „Історія України-Русі” знаходимо опис діяльності таких товариств в Україні, зокрема, тих, які відкривали Русини (етнографічна група українців) на Галицькій Русі. Зокрема, у цій книзі О. Барвінський, вже на початку звертається до читача з промовою, в основі якої – духовно-моральний аспект формування світогляду особистості, що стосується розуміння категорій добра і зла, розвитку свідомості, поваги до традиційних християнських ідеалів, на яких виплекано долю українського народу: „Нехай же сі зятямлять собі хоч найважніші події з минувшини України-Русі, щоби кожний свідомий Русин знав, що діялось в світі, чия правди, чия кривда, і чий ми діти!” [1, с. 2]

Автор вказував на труднощі та перепони, з якими доводилося боротися просвітителям народу, що населяв Буковину та Галичину. Автор так описував особливості формування світогляду у складних умовах: „Руську народність зберегли на Галицькій землі лише селяни-хлібороби та недобитки міщан, виперті на передмістя та вчасти бідне і темне духовенство, котре не мало потрібної науки для народного проводу” [1, с. 34-35].

Розкриваючи складні історичні моменти у житті українців, що проживали на західних землях, і, зокрема, питання духовно-моральних аспектів у формуванні світогляду, О. Барвінський зазначав про те, що в Україні на той час, як і у давніші часи, знаходяться як корисні та слабохарактерні особи, які зневажають свою мову, літературу, народність, так і свідомі просвітителі, що вболівають за долю народу, його самостійність, право на розвиток освіти і культури: „Як давніше, так і тепер найшлися деякі Русини, що для власної користі або із слабодушності відцуралися російської мови і народності... Однак

загал свідомих Русинів стоїть при тій прапорі, які підняли руські патріоти в 1848 р. і заявили перед світом, що Русини є самостійним народом, окремішнім від польського і московського (російського)” [1, с. 36]. Розкриваючи питання про народну освіту і розвиток руської народності, що започаткували Русини, їх вдачу і нороби (зокрема, – наполегливість, працелюбність, здатність захищати самобутність народу та ін.), О. Барвінський засвідчував: „Мимо всяких трудностей і перепон, які стрічають Русини, поступає народна робота і розвиток руської народності з кожним роком щораз краще вперед, а доказом сего численні руські товариства й інститути, як Просвіта, Наукове Товариство ім. Шевченка, Дністер, Народна Торговля і багато інших, численні руські школи народні і руські гімназії, а можна сподіватися, що переходом дібуть ся [відкриють (перекл. наш. – О. К.)] Русини і свого університету” [1, с. 36].

Такий приклад широкої просвітницької роботи по формуванню стійких життєвих позицій на Галичині активізував діяльність, за О. Барвінським, на Буковині, де український поет Юрій Федькович (1834-1888) і протоієрей Ісидор Воробкевич (1836-1903) розбудили народну свідомість, а „...патріотична робота передових Русинів буковинських довела і там широкі верстви народні до усвідомлення і видала вже гарні плоди, так що і в Галичині і на Буковині бачимо видні успіхи в розвитку руського народу” [1, с. 36].

Володимир Старик, описуючи культурно-просвітницький рух, який очолили Ю.Федькович та прот. Ісидор Воробкевич, називав їх тими людьми, які довершили чуда, „яке називається воскресенієм руської народності” [8, с. 107]. Автор відзначав, що саме діяльність Ісидора Воробкевича та Юрія Федьковича сформувала модерну українську націю на Буковині, саме через їх роботу висока українська культура опановувала все нові й нові верстви буковинських українців через школу, церкву, пресу та культурно-просвітницькі організації. Данило Млака, описуючи діяльність прот. Ісидора (Сидора) Воробкевича, писав про те, що він, окрім мистецької діяльності, що вважав справою життя, був ще продовжувачем справи національного відродження українців на Буковині. Також Д. Млака відзначав, що прот. Ісидор був зразковим священиком, поетом і письменником, мав високий рівень освіченості і визначався палкою вдачею [7, с.534-540].

Отже, формування світогляду учнів, зокрема, такої її складової частини, як цінності, що обіймає етичні питання, наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, вирішується за такими типами світогляду, як науковий, релігійний, мистецький, філософський. Стратегія формування світогляду учнів полягала в тому, щоб забезпечити особистості всі необхідні умови для її духовного розвитку, інтелектуально-моральної свободи, вибору поведінки, формування громадських, патріотичних почуттів, вільної світоглядної позиції у рамках християнської моральності, вміння відстоювати свої високоморальні переконання, гуманного та толерантного ставлення до оточуючих.

Висновки. Таким чином, спираючись на видатні історичні твори, на ідеї педагогів та громадських діячів кінця XIX – початку XX століття, ми дійшли до висновку, що формування світогляду учнів у цей період базувалося на таких аспектах:

- розвиток в особистості позитивних моральних якостей, гуманістичних почуттів та переконань, стійких життєвих позицій;
- виховання любові до власної Батьківщини, до життя взагалі у всіх її формах прояву;
- формування поваги до традиційного християнського ідеалу, до видатних діячів і просвітителів, які розбудовували Україну;
- побудова виховного процесу на таких цінностях, як взаєморозуміння, співробітництво, свобода та ін.

Перспективою подальших досліджень є розгляд основних ідей у вітчизняній спадщині (кінець XIX – початок XX ст.) щодо духовно-морального виховання учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінський О. Історія України – Руси (з образками) / Олександр Барвінський; Накладом товариства „Просвіта”. – Л.: Друкарня наук. товариства ім. Т.Шевченка, 1904. – 40 с.
2. Бойко А.І. Світоглядні орієнтації пострадянської людини (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / А.І.Бойко. – О., 2002. – 19 с.
3. Дорошенко Д. Культурно-просвітницька діяльність українського громадянства за останні два роки / Д. Дорошенко // Україна: науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. – Рік перший. Т. IV. – Київ, 1907. – С. 17-34.
4. Карышев Н.А. Економічні бесіди / Н.А.Карышев. – М.: Типографія Т-ва И.Д.Сытина, 1917. – 95 с.
5. Левківський М.В. Історія педагогіки: навч. посіб. / М.В.Левківський. – 4-те вид. – К.: Центр учбової літ., 2011. – 190 с.
6. Лях Г.Р. Лекції з історії педагогіки України (XIX – початок XX сторіччя): навч. пос. / Г.Р.Лях, М.С.Рижкова; за заг. ред. В.І.Сипченка. – Слов’янськ: СДПУ, 2011. – 115 с.
7. Млака Д. Сидір Воробкевич / Д.Млака // Буковина: її минуле і сучасне / Д.Млака; ред. Д. Квітковський. – Париж; Філадельфія; Детройт: Вид-во „Зелена Буковина”, 1956. – 956 с.
8. Старик В.П. Між націоналізмом і толерантністю / В.П. Старик. – Чернівці: Вид-во „Прут”, 2009. – 187 с.

АНОТАЦІЯ

Канарова О.В. Духовно-моральні аспекти у формуванні світогляду учнів у педагогічній спадщині (кінець XIX – початок XX століття). У статті представлено сутність основних положень, що стосувалися духовно-

моральних аспектів у формуванні світогляду учнів кінця XIX – початку XX століття. Автор характеризує ідеї педагогів, їх виховну і громадську діяльність, підкреслює значення громадських організацій у розвитку освітнього процесу.

Ключові слова: виховання, духовність, учні.

АННОТАЦИЯ

Канарова О.В. Духовно-нравственные аспекты в формировании мировоззрения учащихся в педагогическом наследии (конец XIX – начало XX века). В статье представлены основные положения, касающиеся духовно-нравственных аспектов формирования мировоззрения учащихся конца XIX – начала XX века. Автор характеризует идеи педагогов, их воспитательную и общественную деятельность, подчеркивает значение общественных организаций в развитии образовательного процесса.

Ключевые слова: воспитание, духовность, ученики.

SUMMARY

Kanarova O.V. Spiritual and moral aspects in forming of ideology of students in pedagogical heritage (late XIX - early XX century). The author reveals the main features of the spiritual and moral aspects of the formation of students' outlook late XIX – early XX century. The author describes the ideas of teachers, their educational and social activities, stresses the importance of educational institutions in the development of the educational process.

Key words: education, spirituality, schoolchildren.